

A berzencei vár 2024-es ásatásán előkerült újabb románkori kőfaragványok

ARADI CSILLA

Pest Megyei Kormányhivatal, Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály, Örökségvédelmi Osztály,
aradi.csilla@pest.gov.hu

ARADI CS.: *New Romanesque stone carvings discovered during the 2024 excavation of Berzence Castle.*

Abstract: The medieval castle excavations that have been ongoing for several years also held exciting surprises in store in 2024 regarding the Árpád-era stone carvings. The most beautiful is a fragment of a column shaft decorated with palmette leaves enclosed in medallions consisting of a broken triple tendril ribbon, which, based on its small size, could have been part of a smaller architectural structure. The other, a rather worn stone, could have belonged to a portal, which was decorated with similar motives. The decoration differs from the carvings described in the previous years.

Keywords: column shaft, enclosed decoration, palmettes

A több éve folyó várástás 2024-ben két újabb, díszített Árpád-kori kőfaragvánnyal gyarapította a korábbi gyűjteményt.

A 2025.1.189. leltári szám alatt őrzött, felfelé keskenyedő oszloptörzs-törödékek két darabból összeillesztve 23,1 cm magas, alsó átmérője 9,8 cm, míg felül 8,9 cm széles.¹ A díszítés háromszoros indaszárral övezett, egymásba fonódó kör alakú, enyhén ovális medalionokból áll, amelyekben belül egymásból kinövő, három darab, három leveles palmetta helyezkedik el. A palmettalevelek közepe lemélyített, élesen bevágott, míg a két szélső, hármassal palmettalevél oldalsó két levélkéje visszahajlik. A több sorban található medalionok által közrefogott négyszögletes, rombusz alakú térközben a kerettől független, csigavonalú kacsban vagy kettős levélkében végződő indadarab látható. Az indakeretezés találkozási pontjánál hármassal vagy ötös, V alakú, csomószerű díszítés helyezkedik el. A szomszédos medalionokban található palmettalevél-díszek néhol egymás tükörképei, vagy 90 fokkal elmozdított másolatai, így téve dinamikusabbá a kompozíciót. Az oszloptörzs egyik oldala jóval kopottabb, itt a motívum elmosódottan jelentkezik. Az oszloptörzs alsó, vastagabb részén látható furatnyom a lábazati részhez való csatlakozást elősegítő csaplyuk helye. Esetleg a 2022-ben már bemutatott², alul törödékes oszlopfőhöz tartozó darab lehetett. (1. ábra)

A másik, erősen megkopott homokkő kőtörödékek (esetleg pillér, vagy kapukeret része) díszítését hármassal indával körülvett medalionok füzérében található, élesen bevéssett palmettamotívum alkotja, a szélső indából kinyúló, kisebb visszahajló kacsokkal. Ebből egy teljes indakeret, egy palmetta részlete és egy hármassal palmettalevél maradt meg épségben. A kőfaragvány többi része nem értelmezhető.

Még két oldalán látható kisebb felületen eredeti, sűrű, párhuzamos vésésnyom, a többi oldalát másodlagosan durván lefaragták. A kőtörödékek a 2025.1.189. leltári számot viseli, mérete 18,6×22,7×17,7 cm. (2. ábra)

A Berzencén megtalált oszloptörzs különlegessége, hogy az indakeretezés találkozási pontjainál csomószerű, hármassal ötös rovátkolásokat alkalmaztak. Ez a díszítési mód egyértelműen a pécsi műhely egyes alkotásaihoz köti az előkerült törödéket. A Magyar Nemzeti Galériában őrzött, homokkőből faragott, palmettadíszes féloszloptörzs törödéke mind méretében, mind formakincsében akár elődjeként is meghatározható. (3. ábra) A pécsi oszloptörzs ornamentikája az egybetapadó hármassal indakeretből alkotott ovális medalionokból és az indából kinövő jobbra, balra ágazó növényi formákból áll, melyek a rombusz alakú indaközben néhol csigavonalú kacsban végződnek. A medalionok kitöltésében éles ékmetszéses palmetták foglalnak helyet. Az indakötegeket V alakú, az ágakra merőleges gyűrűzés tagolja.³

Az éles bemetszések a berzencei darabon lekerekítettebb formában jelennek meg, és a pécsi darab faragásmódja kevésbé dinamikus, mivel a palmetták egymás alatt, változatlan egyhangúságban sorakoznak.

A 12–13. század fordulóján úgy tűnik, hogy a faragott oszloptörzsek egyre nagyobb számban terjednek el a korábbi sima, illetve csavart díszítéssel szemben, a medalionos palmettás mellett a rombuszhálós díszítések hazánkban is megjelennek.⁴

Az oszloptörzs, és a feltehetően hozzátartozó fejezet, templomon belüli elhelyezkedésére kis méretük adhat támpontot, amely kapubélletként való alkalmazásukat kizárja. A két kőfaragvány feltehetően egy új típusú szentélyrekesztő részét képezhette, a 12–13. század fordulóján készített a hildesheimi S. Michael templom és a kicsit későbbi halberstadti Liebfrauenkirche szentélyrekesztőjének felső, kisméretű oszlopsorához hasonlóan.⁵ (4. ábra)

¹ A bélletoszlopként való azonosítás a törödékek mérete és teljes körbefaragottsága miatt sem valószínű.

² Aradi 2022, 161–162.

³ Ltsz. 55.987., Méret: 18,5×9,5×9,5 cm., 1150-1170, Tóth-Marosi, 1978. 174. no. 98.; Tóth 2010, 133. no. 17., <https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

⁴ Tóth 2010, 152. No 35. A jáki apátság templom nyugati kapuja jobb bélletének oszloptörzse, amelynek vastagsága 14,5 cm.

⁵ Marosi 1997, 82. 5. kép, 102. 5. kép. Hasonló szentélyrekesztőt kell elképzelnünk a pécsi dóm esetében is. Buzás 2013, 38–39.

1. ábra. Az oszloptörzs nézetei (Fotó: Balla Krisztián)

2. ábra. A megkopott kőtöredék (keret?) nézetei (Fotó: Balla Krisztián)

A kőfaragványok esetében kijelenthetjük, hogy a felületet kitöltő, részletgazdag, zsúfolt, antikizáló ornamentika, mind stílusjegyek, mind formakincs alapján egyértelműen a Székesfehérvár – Pécs – Somogyvár és újabban Ercsi csoporthoz való tartozásukat erősíti.⁶

A kőfaragványok egy mély aknaszerű gödörből kerültek elő lovagalakos kályhacsempe-töredékek és egy 1585-ös pénzérme kíséretében, ami alátámasztja azt a felvetést, hogy Zrínyi György 1594 tavaszán történt foglalása utáni planírozás és újjáépítéshez kapcsolható a kőanyag elföldelése. Az 1566-ban, Szigetvár elestét követően feladott

várat a török megszállta és megerősítette, majd 1567-től nahije központtá tette. 1568–1569-ben 379 fő őrséggel rendelkezett, 1570–1590 között az átkelési adózók között sorolták fel. 1577-ben már 225 lovassal és 300 gyalogossal bírt. Zrínyi György több támadást is intézett a vár ellen, 1574-ben és 1589-ben, de tartós sikert csak az 1594. március 22.-i támadás hozott, amiben Nádasdy Ferenc is részt vett főúri csapataival, így a magyar csapat létszáma a 7–10 ezer főt is elérte. Berzence kapitulációja után Csurgó irányába indultak tovább, ahol az őrség a várat felgyújtva idejében kivonult. Kanizsa elestéig, 1600-ig mind Berzence, mind Csurgó magyar kézen maradt, azonban ezt követően Zrínyi Miklós téli hadjáratáig a törökök bírták. 1619-ben Berzencén már újra nagy létszámú, 379 fős katonaság állomásozott, és mecsetjéről, fürdőjéről is hallunk.⁷ 1594-ben Csurgón a már akkor rommá változott

⁶ A csoport pontos datálását az ercsi bencés monostor alapítójának, Tamás nádornak 1186-ban, az apátság sekrestyéjében történt temetkezése jelenti. Marosi 2013. 71, 81. Egy másik támpont a somogyvári bencés monostor, ahol az 1091-es alapítás után, az alapítólevelének 1106. évi megerősítése idején már működött az apátság. Valószínűsíthető, hogy a pécsi és székesfehérvári kőfaragványok ezt megelőzően készültek.

⁷ Magyar–Nováki 2005, 38.

3. ábra. A pécsi oszloptörzs töredéke
<https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

4. ábra. A hildesheimi S. Michael templom szentélyrekesztője
az oszlopsorral

templomának szentély- és sekrestyemaradványaiból kis templomot építettek a Szentlélek tiszteletére, azt alakította át 1731-ben Festetics Kristóf barokk stílusú templommá. Az átépítés során úgy tűnik, hogy az eredeti elpusztult falak vonalát nem minden esetben használták fel, mivel a barokk templom nem a megmaradt középkori torony tengelyében folytatódott.⁸

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Szigetvár elestének hírére az őrség által felgyújtott és felhagyott csurgói vár templomának anyagát a török felhasználta, részben helyben, mivel 1568-ban Thury György kanizsai főkapitány jelentésében megemlékezik a török által a település határában épített hevenyészett erődítmény meglétéről.⁹ A fenti adatok alapján valószínűsíthető, hogy a török kézre kerülés idején, 1566–1570 között termelték ki a romos vár, és benne a templom kőanyagát, és a kisebb csurgói erődítés mellett, a berzencei vár megerősítésére is felhasználták a maradványokat.

A fentiekből is kitűnik, hogy a Berzencén előkerült kőfaragványok egy időpontban, egy egységes koncepció és motívumkincs részeként készülhettek. Töredezettségük és másodlagos felhasználásuk miatt jelen állapotukban rekonstrukcióra csak kismértékben alkalmasak, de az ásatások folytatása során újabb kövek előkerülése várható, ami tovább gazdagíthatja ismereteinket.

Irodalom

- ARADI, Cs. 2022: A Berzencei vár ásatása során előkerült Árpád-kori oszlopfő és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei* 8 (2022) 161–167. <https://doi.org/10.26080/krrmközl.2022.8.161>
- BUZÁS, G. 2013: A pécsi székesegyházak a románkorbán. *Altum Castrum* (2013) 1–43.
- KOZÁK, K. 1984: Korai sokszög záródású templomok megjelenése az ország középső és Ny-i részén. *Magyar Műemlékvédelem* IX. (1984) 73–114.
- MAGYAR, K. – NOVÁKI, Gy. 2005: *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig*. Kaposvár
- MAROSI, E. 1997: *A középkor művészete I. 1000–1250*. Budapest
- MAROSI, E. 2013: *A romanika Magyarországon*. Budapest
- TÓTH, M. – MAROSI, E. 1978: Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Budapest
- TÓTH, S. 2010: Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria régi magyar gyűjteményében. Budapest, 2010. A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai I/1.

<https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

⁸ A hajó eredeti, Ny-i kapuja felett a lábodi temetőkápolnához hasonlóan kisméretű, élszedett körablakot találtak. Kozák 1984. 102-3.

⁹ Magyar–Nováki 2005, 43.

